

KOSTA NIKOLIĆ, naučni savetnik
Institut za savremenu istoriju
Beograd, Trg Nikole Pašića 11

UDK 316.75:329.15(497.1)"1939/1945"
323.1(497.1)"1939/1945"
94(497.1)"1941/1945"

MIT O KOMUNISTIČKOM JUGOSLOVENSTVU*

APSTRAKT: Članak se bavi konstrukcijom mita o partizanskom jugoslovenstvu u Drugom svetskom ratu. U prvom planu nalazi se kritička analiza tumačenja da je ratna strategija i nacionalna politika KPJ bila odlučujući faktor za revitalizaciju ideje južnoslovenske solidarnosti („bratstvo i jedinstvo“) i obnavljanje same jugoslovenske države.

Ključne reči: Jugoslavija, Drugi svetski rat, ideologija, komunisti, jugoslovenstvo

Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) uoči Drugog svetskog rata otvorila je novu etapu svojih aktivnosti. Jugoslovenski komunisti nisu bili samo idejno vezani za Moskvu kao centar svetske revolucije, već su sebe doživljavali kao njene najdoslednije sledbenike. Sve svoje uspehe, posebno one vezane za sprovođenje revolucionarnih mera neophodnih za ostvarenje konačnog cilja, uzimali su kao potvrdu vezanosti za Sovjetski Savez i za ideološke šeme koje su odatle propisivane. Moskva je za njih značila ne samo politički i duhovni centar, već i ostvarenje jednog apstraktnog ideala – besklasnog društva, nečeg što je u potpunosti opravdavallo njihovu egzistenciju u sopstvenim očima. Vernost sovjetskom vođstvu bila je jedan od najbitnijih elemenata aktivnosti KPJ. Staljin nije bio samo „neosporni i genijalni vođa“ nego i inkarnacija same ideje i „sanjanog novog društva“.

Deklarativnim prihvatanjem parole ujedinjavanja u Narodnom frontu KPJ je pokazala nasmejjano lice narodu, a sve grehe iz prošlosti, u prvom redu sektaštvo i dogmatizam, prebacila je na ranija rukovodstva. U nacionalnoj politici taj zaokret je najvidljiviji u prihvatanju teze da je Jugoslavija neophodna za opštu borbu jugoslovenskih naroda. Umesto raspada, sada se isticao pojam odbrane zemlje od „hitlerizma“. Na taj način je jedna partija koja je godinama bila oličenje raskola i nedemokratije, sugerisala da je postala državotvorna i narodna. Ali, odbrana Jugoslavije zamišljena je na „klasnim“ principima (višenacionalne revolucije), a ispod te spoljašne kore ostalo je staro jezgro totalitarne ideologije (objašnjjavanje čitave ljudske egzistencije partijskim merilima) i oligarhijske strukture koja je postavljala svoje pravo da suvereno odlučuje i vlada sudbinama ljudi. KPJ

* Rad je deo projekta *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku: između demokratije i diktature* (177016) koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

je već bila pretvorena u organizaciju za klasnu borbu proletarijata, jer on nije mogao putem izbora da dođe na vlast. Zato su primarno mesto imale ideologija i organizacija, a centralno – borba za vlast.

Iako je u godinama uoči Drugog svetskog rata KPJ zauzela načelan stav odbrane zemlje, u prvom planu je još uvek bila borba za rušenje postojećeg poretka Kraljevine Jugoslavije. Njen režim je i dalje označavan kao fašistički, a sve do 1941. isticano je da Beograd pripada krugu imperijalističkih država koje su „provocirale svetski sukob“. Kada je ukazivano na opasnost od Nemačke i Italije, redovno je naglašavano da veća opasnost preti od fašizma u samoj Jugoslaviji, a srpski narod je svoju slobodu i nezavisnost mogao da osigura samo borbom protiv „svog“ fašizma: „*On neće pobijediti reakciju i fašizam ako ne nude razbijen velikosrpski šovinizam, ako ne budu iskorijenjeni njegovi ostaci u vlastitim redovima i ako ostane ma i sjenka tutorstva nad Hrvatima i Slovencima. Nijedan narod ne može biti slobodan ako ugnjetava druge narode*“.¹

U svim prekretnim istorijskim situacijama jugoslovenski komunisti su bili na strani Moskve, pa je već 1939. KPJ napustila svoju „narodnofrontovsku“ fazu i vratila se izvornom boljševizmu. To je samo bilo ispunjavanje obaveze koju je pred međunarodni komunistički pokret postavila Kominternu, i to odmah posle sklapanja nemačko-sovjetskog pakta. Ona je tražila napuštanje stavova sa svog VII kongresa o fašizmu kao o glavnom osloncu i „oružju najreakcionarnijeg monopolskog kapitala“ i posebnoj opasnosti za radničku klasu i „slobodoljubive narode“. Na sednici Vrhovnog sovjeta SSSR-a od 31. avgusta 1939. Molotov se dosta ironično odnosio prema ljudima „koji su očito pridavali veliki značaj preteranoj antifašističkoj propagandi“.²

Sovjetska država i Kominternu bitno su promenili svoje stavove o fašizmu i tumačili da je novi rat u celini imperijalistički, to jest upravo onakav kakav je bio i Prvi svetski rat. Tako su ignorisani svi oni narodi koji su bili neposredno ugroženi od Nemačke, a Moskva je, u skladu sa svojim novim državnim interesima, pravila razliku između više i manje „krivih“ imperijalista. Odmah je saopšteno da su za izbijanje rata 1939. krive Engleska i Francuska i da se centar svetske reakcije „preselio“ u ove dve države. Komunističkim partijama „preporučeno“ je da se direktno sukobe sa socijal-demokratskim i demokratskim antifašističkim građanskim strankama koje ne bi prihvatile ove ocene.

Prvi korak KPJ na tom putu bilo je veličanje sovjetsko-nemačkog ugovora od 23. avgusta 1939. preko ocene da je u pitanju čin koji je „pokvario prepređene planove provokatora antisovjetskog rata“. Objasnjavano je i da je nemački fašizam bio prinuđen na kapitulaciju pred „tvrđavom socijalizma i svetskog revolucionarnog oslobodilačkog pokreta“, a u slučaju napada Nemačke na Sovjetski Savez, i same „mase nemačkog naroda branile bi zemlju socijalizma i ljudskog napretka“. Zato je taj pakt bio velika pobeda ne samo SSSR-a već i internacional-

¹ Arhiv Jugoslavije, fond: *Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije*, 1937/1.

² Navedeno prema: Janko Pleterski, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, Beograd 1985, 356.

nog proleterskog i antifašističkog bloka. Sada je ulogu centra svetske reakcije preuzeo London, kako bi zaštitio svoje imperijalističke interese, organizovao napad na Sovjetski Savez i sprečio izbijanje revolucije u Nemačkoj, tako da se rat „ni u kom slučaju ne može smatrati kao napredan, pravedan rat, niti po ciljevima, niti po socijalnim snagama koje ga nose“.³

Odmah po izbijanju Drugog svetskog rata rukovodstvo KPJ iznelo je svoje viđenje uzroka rata koji je posmatran kao sukob između „rada i kapitala, ugnjetenih naroda i imperijalista“. Glavni izazivači rata bile su „reakcionarne vlade finansijskog kapitala Pariza i Londona“ koje su želele da nemački fašizam okrenu protiv Sovjetskog Saveza. Rat nije izbio zbog Poljske i odbrane njene nacionalne nezavisnosti: „*Nemačka je, istina, neposredno napala Poljsku, ali je istina i to da je sama poljska vlada plemića i kapitalista bila imperijalistička i imala imperijalističke prohteve, u prvom redu protiv Sovjetskog Saveza: 1920. ona je na mig Londona i Pariza zauzela delove Ukrajine i Belorusije; 1938. napala je Čehoslovačku zajedno sa hitlerovskom Nemačkom; imala je pretenzije na istočnu Prusku, a Dancing je branila samo kao svoju imperijalističku poziciju. Očevidno, poljski plemići i kapitalisti uvukli su poljski narod u jedan imperijalistički i nepravedan rat*“.⁴

Učešće Sovjetskog Saveza u napadu na Poljsku („tamnicu naroda“) bilo je „pružanje ruke pomoći bratskim narodima zapadne Belorusije i zapadne Ukrajine“. Crvena armije je svojom oslobodilačkom akcijom stvorila pretpostavke za pretvaranje imperijalističkog rata u rat za obaranje svih „razbojničko-imperijalističkih vlada“ kako bi se srušio i sam kapitalistički način proizvodnje. To je, istovremeno, otvaralo perspektivu i ostalim „ugnjjetenim“ narodima da dođu do nacionalne slobode. Jugoslovenski komunisti, učeći se na dijalektici društvenih borbi, morali su da uoče ove sve velike promene u svetu kako bi sproveli istorijsku misiju u svojoj zemlji. CK je ocenio da je „srpska reakcija“ sada radila na uvlačenju Jugoslavije u rat.⁵

KPJ je istovremeno promenila i odnos prema unutrašnjoj situaciji u Jugoslaviji. U oktobru 1939. rečeno je da treba ukloniti sve „zablude“ koje su se krile iza fraze „ako nas napadnu, branićemo se“. Sada je plasirana teza da se istovremeno treba boriti i protiv agresije i protiv jugoslovenske vlade: „*Važno je ukloniti zabludu da mi moramo ostati samo na antifašističkim parolama, a ne na parolama protiv ratnih hušaka. Neki drugovi su činili krupne greške, bilo odobravajući mobilizaciju, bilo da zauzimaju 'neutralan' stav. Nasuprot paroli 'neutralnosti', treba isticati parole koje aktiviziraju i mobiliziraju mase po liniji borbe protiv imperijalističkog rata i ratnih hušaka*“.⁶

³ Vojni arhiv, Beograd, fond: *Ministarstvo vojske*, 72–3–9. Proglas CK KPJ iz septembra 1939.

⁴ AJ, CK KPJ, 1939/5. *Teze CK KPJ o međunarodnoj i unutrašnjoj situaciji*.

⁵ Isto.

⁶ *Proleter*, januar – februar 1940.

Jugoslovenska komunistička partija je istovremeno i čvrsto nastavila putem nacionalnog komunizma. Partijski organ *Proleter* je početkom 1940. pisao da je prvi najvažniji zadatak komunista da ujedine radničku klasu, a drugi da stanu na čelo „porobljenog slovenskog, makedonskog i crnogorskog naroda, na čelo hrvatskog naroda čija je nacionalno-oslobodilačka borba sada dobila svoj novi suštinski oblik: borba za socijalne zahteve seljaštva, za zemlju, za istinsku narodnu demokraciju, za potpuno nacionalno oslobođenje“.

Ove stavove detaljnije je obrazložio Edvard Kardelj. On je, u mnogo puta korišćenom članku *Za borbeni savez radnika i seljaka*, koji je u partijskoj mitologiji veličan kao novi stepen teorije o nacionalnom pitanju, pisao da radnička klasa može da postane „odlučujućim političkim faktorom“ samo ako brani svoje klasne interese i istovremeno realizuje svoj „istorijski zadatak“ – da prevaziđe svoje „klasne okvire“ i postane „vođa, predstavnik i zaštitnik istinskih interesa svoga naroda, a u prvom redu interesa seljačkih i ostalih masa“.⁷

U pitanju je bilo definisanje „mnogonacionalne revolucije“. Ove stavove Kardelj je dosledno zastupao i posle Drugog svetskog rata, s tim što su oni dobili na značaju početkom 50-ih godina 20. veka, posle raskida sa Staljinom. On je za svoje ideje o Jugoslaviji kao prolaznoj tvorevini postepeno pridobio republičke partijske elite, pa i srpsku, i na taj način, uprkos Titovom povremenom protivljenju, utemeljio konfederalnu državnu strukturu. Sledeća generacija slovenačkih komunista tu ideju privela je njenom logičnom ishodu.

Tokom cele 1940. Engleska je napadana kao izazivač rata. Za KPJ je bilo najvažnije da se sruši kapitalističko društvo svuda u svetu. U skladu sa tom dogmom, napad Sovjetskog Saveza na baltičke države i Finsku tumačen je kao nova velika pobeda nad izazivačima rata, jer su engleski imperijalisti huškali finske veleposednike da raspiruju mržnju i pripremaju rat protiv otadžbine proletera: „*U toku ovih 20 godina Finska je bila prava tamnica naroda i postepeno je pretvarana u pravi vojnički logor*“.⁸ Stoga je ova „herojska pobeda Crvene armije“ bila pobeda nad međunarodnom buržoazijom čime je sprečen plan engleskih i francuskih imperijalista da se rat proširi na skandinavske zemlje: „*U toku ove godine Sovjetski Savez je primio u svoju porodicu, na njihovu vlastitu molbu, narode triju baltičkih država koje su njihovi neodgovorni upravljači hteli da uvuku u rat*“.⁹

U maju 1940. vrh KPJ još jednom je optužio „kontrarevolucionarnu socijaldemokratiju“ za izbijanje Drugog svetskog rata. Zapadnoevropska socijaldemokratija bila je i „najvatreniji branilac“ engleskog i francuskog imperijalizma, a njenim putem krenule su i socijaldemokratske vođe u Jugoslaviji jer su stalno govorili o građanskom miru. KPJ je ocenila da je „građanski mir“ potreban samo buržoaziji jer je ona želela da sačuva kapitalizam i preko svetskog sukoba: „*Zadaća komunista i svih klasno svesnih radnika jeste da se zalažu da nijedan rad-*

⁷ Navedeno prema: J. Pleterski, *Nacije*, 362.

⁸ AJ, CK KPJ, 1940/1.

⁹ Isto.

nik ne nasjedne tim izdajicama. Zadaća komunista jeste da se sve prljavštine ovih kapitalističkih lakeja raskrinkaju pred radnicima. Zadaća komunista jeste da očuvaju u borbama stečeno jedinstvo radničke klase, da rade što odlučnije na okupljanju svih radnika u borbi za njihove svakodnevne potrebe“.¹⁰

Ista logika upotrebljena je i posle kapitulacije Francuske, za koju nije bio kriv nemački imperijalizam već „izdajnička politika francuske oligarhije i socijaldemokratije“, jer su izazvali rat koji „radni narod“ Francuske nije želeo. Tito i Kardelj su krajem juna 1940. objavili saopštenje u kome su istakli da su za slom francuske vojske odgovorni „reakcionarni predstavnici francuske buržoazije jer su zabranili KP Francuske i nisu prihvatili savez sa Moskvom. Oni su „skrivili“ poraz francuske armije više nego nemačko oružje“.¹¹ Kapitulaciju Francuske CK KPJ je komentarisao i 12. jula 1940, ocenivši da je za poraz kriva „zločinačka, protivnarodna reakcionarna francuska finansijska oligarhija“. Samim tim se pokazalo da su komunisti u pravu „kada tvrde da su samo oni dosledni borci za sreću i blagostanje naroda, za slobodu i nezavisnost“.¹²

KPJ se oglasila i na prvu godišnjicu izbijanja svetskog sukoba. Ponovo su za njegov početak optuženi francuski i engleski „imperijalisti“ zbog svoje „slepe mržnje“ prema Sovjetskom Savezu. Ali, radnička klasa je rat rat zaustavila na granicama Sovjetskog Saveza i „suzila ga na ograničen krug država“. Drugu najveću odgovornost nosili su socijalisti i socijaldemokrate koji su bili „lakeji imperijalističke buržoazije“.¹³ I nekoliko dana kasnije, kada se u jednom saopštenju komentarisala godišnjica pakta Molotov–Ribentrop, komunisti su rekli da je sporazum između Berlina i Moskve bio u duhu „dosljedne politike mira“ koju je Sovjetski Savez vodio od samog svog postanka: „Zločinačkoj i podloj igri i provokacijama engleskih i francuskih imperijalista Sovjetski Savez je učinio kraj stvorivši pakt o nenapadanju s Njemačkom“.¹⁴

Svoju strategiju za budući rat, KPJ je razradila na V zemaljskoj konferenciji, održanoj od 19. do 23. oktobra 1940. u Zagrebu. Tito je nameravao da organizuje partijski kongres, koji bi ga ustoličio za novog generalnog sekretara, ali mu to iz Moskve nije odobreno. Najefikasnije sredstvo za kontrolu bilo je uskraćivanje novca, pa je Tito 23. avgusta 1940. tražio „hitan odgovor“ zašto je KPJ već nekolikom meseci bez sredstava. Budžet za 1940. odobren je tek u oktobru.¹⁵

¹⁰ Navedeno prema: J. B. Tito, *Sabrana djela*, V, Beograd 1983, 96.

¹¹ Isto, 101.

¹² AJ, CK KPJ, 1940/9.

¹³ Navedeno prema: Tito, *Sabrana djela*, V, 138–139.

¹⁴ Isto, 161. – Ništa se nije menjalo ni u narednim mesecima. Za napad Italije na Grčku, osim engleskog imperijalizma bila je kriva i „nenarodna Metaksasova vlada“ koja nije obezbedila mir u saradnji sa Sovjetskim Savezom, već je postala oruđe „imperijalista iz Londona“ za ostvarenje njihovih „razbojničkih planova“ na Balkanu. Jednim delom kriva je bila i „velikosrpska buržoazija koja je požudno namirisala krv i rastu joj zazubice“ za Solunom, Albanijom i bugarskim delom Makedonije. (VA, *Ministarstvo vojske*, 72–4–25. Proglas CK KPJ iz decembra 1940).

¹⁵ Navedeno prema: Tito – *strogo poverljivo*. Arhivski dokumenti. Priredili: Pero Simić i Zvonimir Despot, Beograd 2010, 102–3.

Politička linija usvojena na ovoj konferenciji bila je strogo levičarska i označila je pun prekid sa demokratskim snagama u Jugoslaviji, kako je to Kominternu i zahtevala. Tito je u svom referatu istakao da u svetu postoje dve vrste zemalja: totalitarne imperijalističke sile na jednoj i Sovjetski Savez – dosledan zaštitnik malih naroda, zemlja sreće i blagostanja, na drugoj strani: „*Vidimo ogroman napredak u zemlji socijalizma, u SSSR-u, vidimo njegovu dosljednu politiku mira i zaštitnika malih naroda, vidimo oslobođenje dvadesetomilijunskih naroda Bjelorusije, zapadne Ukrajine, Besarabije i Bukovine, Litve, Latvije i Estonije koje je oslobodila herojska Crvena armija od kapitalističkog ropstva i nacionalnog ugnjetavanja. Vidimo sreću i blagostanje dvestomilijunske bratske zajednice naroda*“.¹⁶

Tito je obavestio delegate o hapšenju Milana Gorkića koji je na taj način „konačno raskrinkan kao neprijatelj“. Za Gorkića je, ali i za bukvalno sve rukovodioce KPJ od njenog osnivanja, rekao da su bili „neprijatelji radničke klase, špijuni i agenti klasnog neprijatelja“ i da samo zbog toga KPJ nije mogla da izvede revoluciju. Bez imalo okolišanja, istakao je i da je jedino „zdravo jezgro“ u partiji bila zagrebačka partijska organizacija.¹⁷

U istom tonu Tito je govorio i o „čistkama“ koje je on sproveo, a otvoreno je rekao i da je početak Drugog svetskog rata doveo do prekida bilo kakvih kontakata sa „buržoaskim“ strankama u Jugoslaviji jer su sve one, bez izuzetka, bile „agenture engleskih i francuskih reakcionarnih krugova“. Zatim, saopštio je da je on naredio da se „neumorno raskrinkava uloga imperijalističkih ratnih hušaka“ kako bi se narodu objasnili pravi uzroci rata – Tito ih je video u „pseudodemokratiji engleskih i francuskih imperijalista“. Rekao je i da je KPJ postigla „lijepu rezultate u tom radu“.¹⁸

Na ovoj konferenciji dosta se raspravljalo o „hrvatskom pitanju“ – da li je ono i kako rešeno posle sporazuma Cvetković–Maček i šta komunisti treba da rade. Zanimljivo je da je Boris Kidrič, budući visoki funkcioner KPJ i jugoslovenske države, rekao da je i u ovoj novoj situaciji slovenački narod ostao „ugnjeten“ jer nije dobio svoju administrativnu jedinicu, ali se o ovoj konstataciji nije raspravljalo.¹⁹ Dosta se, međutim, raspravljalo o tome da li su muslimani Bosne i Hercegovine etnička (nacionalna) ili samo verska grupacija. Mustafa Pašić je tražio nacionalno priznavanje muslimana, ali u tome nije uspeo. Zato je konferencija zauzela stav o autonomiji Bosne i Hercegovine kao nužnog sastavnog dela u rešavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji.²⁰

Celokupnu predstojeću borbu trebalo je postaviti na klasne temelje, a glavno teoretsko oružje trebalo je da bude *Historija svesavezne Komunističke partije*

¹⁶ J. B. Tito, *Sabrana djela*, VI, Beograd 1982, 4–5.

¹⁷ J. B. Tito, *Referati sa kongresa KPJ i SKJ*, Beograd 1978, 23–24.

¹⁸ Isto, 33–34.

¹⁹ J. Pleterski, *Nacije*, 370.

²⁰ Isto, 371.

(*boljševika*). U toj „divnoj knjizi, na kojoj je saradivao i sam naš veliki učitelj i vođa, drug Staljin, sažeto je u najpopularnijem vidu ogromno iskustvo u obliku historije najrevolucionarnije partije, partije boljševika“. Tito je još jednom afirmativno vrednovao likvidacije jugoslovenskih komunista u Sovjetskom Savezu, jer su ti ljudi bili „neprijatelji radničke klase, špijuni i agenti klasnog neprijatelja“.²¹

Rezolucija ove konferencije osudila je i socijal-demokratiju koja je bila „najvjerniji sluga i glavno uporište imperijalističkih buržoazija, najglasniji ratni podstrekač, otvoreno oruđe imperijalista za razbijanje radničkog pokreta“. I srpski komunisti pretrpeli su oštru kritiku jer su otišli predaleko u popularizaciji zapadnih demokratija „čime se stvaralo kod masa uvjerenje da su te države zaista spremne boriti se za slobodu i demokraciju, uslijed čega je u početku imperijalističkog rata bilo raskrinkavanje tih ratnih huškača teže i sporije“. Osnovni ciljevi predstojeće borbe bili su: borba za samoopredeljenje makedonskog i crnogorskog naroda, borba za slobodu i ravnopravnost arnautskih manjina na Kosovu i Metohiji i Sandžaku; mađarskih, rumunskih, nemačkih i drugih nacionalnih manjina u Vojvodini; borba protiv „kolonizatorskih metoda srpske buržoazije“ i proterivanja „svih onih koloniziranih elemenata pomoću kojih srpska buržoazija ugnjetava makedonske, arnautske i druge narode“. Dalje, komunisti odlučno stoje na principu „prava samoopredeljenja nacija do otcepljenja, formiranja nezavisnih nacionalnih država ili priključenja drugim državama. Oni neće nikada sprečavati otcepljenje jedne nacije ako ona to zahtjeva“.²²

Ništa se nije promenilo ni u trenucima kada se ratni vihor nadvio nad Jugoslavijom. U februarskom proglasu iz 1941. CK je tvrdio da je mobilizacija koja se sprovođila za navodnu odbranu zemlje, u stvari bila „perfidna zamisao“ da se komunisti „strpaju u koncentracione logore najnovije vrste“.²³ Te mere su bile uperene i protiv „nacionalno porobljenih“ naroda Jugoslavije. Početkom marta, rukovodstvo KPJ je saopštilo da su izazivači rata imperijalisti u oba tabora, kako nemački, tako i engleski. Engleski su ipak bili opasniji zbog svojih veza sa „izdajničko-kapitulantskom vladajućom klikom u Jugoslaviji“, kao i zbog planova da Jugoslavija postane „odskočna daska za sutrašnji napad protiv velike i srećne zemlje socijalizma“. Stoga je jedini izlaz za narode Jugoslavije bio u paktu sa „velikim i moćnim Sovjetskim Savezom“.²⁴

U čemu je bio smisao svih ovih parola i ocena KPJ, kao i uvek veoma jasno saopštio je Edvard Kardelj, februara ili marta 1944, u predavanju slovenačkim komunistima pod naslovom „Strategija i taktika oslobodilačke borbe“. On je tada rekao da bi izvođenje revolucije bilo nemoguće da je Jugoslavija pristupila

²¹ Tito, *Sabrana djela*, VI, 12–13.

²² *Izvori za istoriju SKJ. Peta zemaljska konferencija KPJ*. Priredili: Pero Damjanović, Milovan Bosić i Dragica Lazarević, Beograd 1980, 204–239.

²³ AJ, CK KPJ, 1941/7.

²⁴ *Dokumenti i spoljnoj politici SFRJ 1941–1945*, I, Beograd 1988, 3–7.

Trojnom paktu: „*Bilo je očigledno da će proletarijat lakše razbiti reakciju u uslovima izgubljenog rata negoli u uslovima afirmacije Trojnog pakta*“.²⁵

Odmah posle državnog udara od 27. marta 1941. Tito je došao u Beograd i 28. marta održao savetovanje sa partijskim rukovodstvom Srbije i drugim komunistima koji su se tada nalazili u Beogradu. On je pozitivno ocenio udar, kao „jedan krupan politički događaj“ koji će imati značajne posledice jer je njime nanesen jak udarac neprijatelju – silama Osovine. Tito je dobro znao šta i gde govori, pa je saopštio i da je rat neizbežan i da je potrebno napadaču pružiti što jači otpor „koji se mora iz dana u dan jačati i pripremati još pre nego što napad bude izvršen, kako bi zemlja vojnički i politički bila ujedinjena“.²⁶

Već 29. marta, međutim, dobio je dosta oštro upozorenje od Georgi Dimitrova da se ne prepušta trenutnim raspoloženjima: „*Ne zanosite se bučnim i naizgled efektnim istupanjima, već svu svoju pažnju usredsredite na objašnjavanje naših principa i parola, naše komunističke politike, na učvršćivanje Partije, na zbijanje i organizovanje snaga radničke klase, seljačkih masa i radnog naroda grada i na svestrano pripremanje tih snaga. Ne istrčavajte se. Ne nasjedajte provokacijama neprijatelja. Ne stavljajte pod udar i ne bacajte prevremeno u vatra avangardu naroda. Još ni izdaleka nije nastupio trenutak odlučnog okršaja s neprijateljem*“.²⁷

Tito je jasno rečeno da treba da poštuje sovjetsko-nemački pakt i da se posveti teorijskim pitanjima revolucije za njeno izvođenje, ali ne u tom trenutku.

Početkom maja, verovatno u Zagrebu, održano je Savetovanje KPJ o uzrocima poraza u Aprilskom ratu i daljim zadacima. Ocenjeno je da je glavni uzrok poraza bila „zločinačka nacionalna politika velikosrpske vladajuće klike“. Odbačena su opravdanja „vladajuće klike“ o uzrocima poraza: „*Ona govori o nadmoćnosti protivnika, boljem naoružanju. Ali, na što su trošeni oni deseci milijardi narodnog novca koji se u državnom budžetu svake godine određivao za vojsku i naoružanje?*“²⁸

Tito je rekao i da će se „narodi Jugoslavije“ boriti protiv jugoslovenske emigrantske vlade, jer se ona „stavila pod okrilje Engleske s nadom da se pomoću engleskog imperijalizma uspostavi ono staro stanje koje je upropastilo narode Jugoslavije“. Zato je najvažniji zadatak KPJ u predstojećem periodu bila borba protiv „engleskih agenata“ koji su želeli „povratak starog stanja koje je dovelo do današnje katastrofe“. U projekciji KPJ, srpski narod je imao posebnu ulogu: da vodi, u duhu svojih istorijskih tradicija, oslobodilačku borbu, ali je istovremeno morao i da se bori i protiv izdajnika u sopstvenim redovima, da „raskrinkava svu tu vladajuću kapitalističku kliku koja je krivac za ovu tragediju“.²⁹

²⁵ Navedeno prema: J. Pleterski, *Nacije*, 378.

²⁶ Tito, *Sabrana djela*, VI, 214.

²⁷ Isto, 215.

²⁸ Isto, 31–32.

²⁹ Isto, 33.

Kako piše Milovan Đilas, Tito je postavio tezu „da ćemo mi komunisti neposredno uzeti vlast“, odnosno da nema potrebe za dvema etapama revolucije: „Tito je rekao da mi komunisti treba da se vojnički organizujemo, da napadnemo Nemce i druge okupatore u trenutku njihovog sloma i uzmemo vlast u svoje ruke. To je bilo za sve nas tako očito. Ali, to je trebalo reći. I on je prvi rekao. Niko mu nije protivurečio“.³⁰ Tako je već tada projektovan građanski rat u uslovima okupacije, ali je napuštena i osnovna boljševička doktrina o dve faze revolucije – o prvoj, narodno-oslobodilačkoj (buržoasko-demokratskoj) i drugoj, socijalno-oslobodilačkoj (proleterskoj). Kada je Tito obavestio Moskvu o ovim odlukama, one su shvaćene na pravi način – jedna beznačajna sekcija Kominterne pokušava da uzurpira nasleđe Oktobarske revolucije i kompletno lenjinističko učenje. Zato je usledila oštra reakcija – ukazano je da treba voditi prvo oslobodilačku borbu, pa tek onda proletersku revoluciju. Milovan Đilas o tome kaže: „Tito se povukao, ali samo prividno, na rečima. Bilo je očito već na tom savetovanju, da smo ušli u novu fazu nacionalne istorije. Niko od nas nije znao sa sigurnošću kakve će oblike zauzeti dalji tok istorije. Ali, niko od nas komunisti nije bio zabrinutiji nego što je bio juče“.³¹

Ovo je bio jedan od suštinskih razloga za sve nesporazume na liniji KPJ – Kominterna tokom Drugog svetskog rata, kada je iz Moskve često kritikovano izvođenje revolucije u ratnim uslovima. Tito je, kao saopštavaju najnovija istraživanja ruskih istoričara,³² u Moskvi završio partizansku akademiju, što je srušilo temeljan levičarski mit o revoluciji KPJ kao o „autohtonoj“ i „spontanoj“, jer se ne može govoriti o „spontanosti“ tamo gde su postojali udžbenici i kadar obučeni za dizanje revolucije.

Obično se isticalo da je Kominterna kritikovala Tita i jugoslovenske komuniste iz taktičkih razloga, posebno u periodu kada je nemačka vojska imala prevlast na Istočnom frontu, jer je Moskva želela da po svaku cenu održi ratno savezništvo sa „imperijalističkim“ zemljama, a tome je znatnu smetnju pravila KPJ svojom antizapadnom retorikom i postupcima prema nekomunistima u oslobodilačkoj borbi, kako u svojim redovima, tako i u drugim pokretima otpora.

Da je nesporazum imao i dublje „teorijske“ razloge i da je Tito ipak morao da vodi računa o hijerarhiji međunarodnog komunizma, pokazuje i to što je on o ovim pitanjima razgovarao sa Staljinom prilikom svoje posete Sovjetskom Savezu aprila 1945. On je o tome obavestio srpske komuniste na osnivačkom kongresu KP Srbije (maja 1945) na sledeći način: „Ima mnogo komunista koji misle na onu drugu etapu, koji misle da će sad, kad se svrši rat, doći ona druga etapa, a ne znaju da mi već tako lijepo idemo u tu drugu etapu da prosto i ne primećuješ. Mi ne treba da očekujemo neku snažnu prekretnicu, da se preko noći

³⁰ M. Đilas, *Uspomene revolucionara* (rukopis), 680.

³¹ Isto, 681–682.

³² Nikita Bondarev, *Moskovske godine Josipa Broza Tita: predistorija partizana*. U: *Oslobodjenje Beograda 1944. Zbornik radova*, Beograd 2010, 28–30.

ostvari komunizam. Rekao sam da mi već idemo našem cilju novim putevima, drugim putem, koji nam je nametnula situacija oslobodilačkog rata, i nisu baš tako jasno oformljene etape buržoasko-demokratske i proleterske revolucije. To malo drugačije ide. Biće vrijeme kad će se to i teoretski objasniti. Mogu vam kazati da sam lično razgovarao sa Staljinom. On kaže da se to ništa ne kosi sa učenjem lenjinizma. Nikakve druge prekretnice ne treba tražiti. To je najsigurniji put i – dobar put. I ja se sam čudim tome kako smo sve ovo postigli. Dakle, kad smo već na tom putu, treba samo ići dalje, raditi ono što je danas aktuelno“.³³

Posle ovog „majskog savetovanja“ Tito je odlučio da napusti Zagreb i preseli se u Beograd, jer se u Srbiji, zbog poniženja koje je doživela okupacijom, očekivalo veće nezadovoljstvo naroda, što su komunisti mogli da iskoriste za svoje ciljeve. Način na koji je došao u Beograd obavljen je misterijom i o tome postoje kontradiktorni podaci, redovno teško proverljivi.

Dominantno mišljenje kod svih marksističkih teoretičara i istraživača jeste da su jugoslovenska politika KPJ, definisana oči Drugog svetskog rata, kao i dosledna oslobodilačka borba bili presudni za podršku koju je ona dobila od srpskog naroda u ratnim godinama. Svakako da je to bilo od uticaja, ali samo na kraju rata, a veliko je pitanje prijema te ideje kod naroda, osim načelnog prihvatanja odbrane Jugoslavije. Mnogo važniji bio je klasni rat koji su komunisti odmah pokrenuli i ideologija socijalizma koja je propovedala jednakost, što je u siromašnom društvu u kome je vladala vekovna „glad za zemljom“ bio ključ uspeha, jer su dominantne bile egalitarističke ideje („jednakost u siromaštvu“).

Na samom početku „velike akcije“ bilo je mnogo problema. Dugogodišnja antijugoslovenska kampanja KPJ ostavila je duboke ožiljke. Mnogi hrvatski, makedonski, albanski i mađarski komunisti tražili su da se izbaci i sama reč „Jugoslavija“ iz naziva komunističke partije. Članovi Komunističke partije Mađarske od početka su oslobodilačku akciju KPJ napadali kao „šovinističku“ i tražili su da se partijska organizacija KPJ u delovima Jugoslavije okupiranim od Mađarske priključi njihovoj partiji.

U takvim uslovima, teško se moglo očekivati od Hrvata, Makedonaca i Albanaca da se bore za Jugoslaviju. Osnovna strategija da će KPJ doneti slobodu „ugnjetenim narodima“ srušila se u Hrvatskoj, kada je tamo proglašena nezavisna država koju je hrvatski narod prihvatio i podržao. Zato se Tito i opredelio za Srbiju, jer je i strategija sila Osovine još od napada na Jugoslaviju bila usmerena isključivo protiv Srba (delimično i protiv Slovenaca). Gde god su mogle, nemačke snage su se obraćale ostalim nacionalnostima sa pozivom da se oslobode „srpskog jarma“. Nemačka je nastupala kao sila koja donosi oslobođenje nesrpskim narodima. Beograd je tretiran kao simbol „srpske moći“ između dva rata i ocenjivan kao „ratni dobitnik“ na račun drugih naroda kojima je Nemačka sada otvarala

³³ J. B. Tito, *Sabrana djela*, XXVIII, Beograd 1988, 31–32.

perspektivu kao povlašćenoj kategoriji u odnosu na Srbe (i Slovence). Optužbe na račun srpskog naroda kao glavnog krivca i neprijatelja „novog poretka“ na Jugoistoku, bile su opšte mesto u propagandi tih zemalja. Saglasnost je postojala i u načinu na koji je vršena desrbizacija i pacifikacija anektiranih i okupiranih teritorija. Srbi su, takođe, optuživani da su glavni oslonac panslavizma i boljševizma na Balkanu, ali i za saradnju sa zapadnim neprijateljima Nemačke. Tako će njihov stvarni položaj na hijerarhijskoj lestvici naroda jugoistočne Evrope biti na samom dnu, gde je trebalo da dele sudbinu naroda kojima je takvo mesto dodeljeno zbog „rasne nepodobnosti“.³⁴

Tito je bio pragmatičan političar i brzo je uvideo da „odbranu Jugoslavije“ može da ponudi samo Srbima i Slovencima, ali da to neće biti dovoljno za izvođenje revolucije i osvajanje vlasti. Klasni rat se sam po sebi nametao kao najbolje rešenje, tim pre što je to za srpske komuniste značilo ostvarenje ideje „čiste revolucije“, bez uplitanja nacionalnog pitanja u nju. Tako treba razumeti i opredeljenje za pokretanje revolucionarnog rata u Srbiji. Samom Titu i inače ideja jugoslovenskog jedinstva nije bila posebno bliska, u mladosti je bio odan austrougarskoj državnoj ideji, gotovo da nije uopšte poznavao ni kulturu ni istoriju južnoslovenskih naroda, u samoj Jugoslaviji do 1941. proveo je tek nekoliko godina, ne računajući vreme provedeno na robiji. I sama jugoslovenska država postojala je vrlo kratko, nešto više od dve decenije, a njena propast u Aprilskom ratu, osim Srba, nikoga nije posebno uzбудila, pa ni Tita.

Komunistima je bilo jasno da će u slučaju sloma Nemačke, što je za njih bilo više nego izvesno posle početka nemačko-sovjetskog rata, monarhistička Jugoslavija biti obnovljena, pa od izvođenja revolucije neće biti ništa ako se ne osvoji Srbija – i to svim sredstvima i po svaku cenu. Marksistički teoretičari su tu nameru vrha KPJ objašnjavali na sledeći način: nije moglo da bude „nacionalnog samoopredeljenja“ ni Hrvata, ni Crnogoraca, ni Makedonaca ni Slovenaca za novu jugoslovensku zajednicu bez „čvrste pretpostavke“ da će Srbija biti u toj Jugoslaviji, ali komunistička Srbija.³⁵ Ipak, komunistima i levičarskoj inteligenciji to nije smetalo da snažno podstiču projugoslovensko osećanje srpskog naroda zasnovano na starim osnovama integralnog jugoslovenstva. Naprotiv, dok je rat trajao to se čak i pozitivno vrednovalo kao deo „slobodarskih tradicija“ srpskog naroda.

Za razliku od Sovjetskog Saveza, gde je Staljin proglasio Drugi otadžbinski rat i pružio ruku ka nacionalnim simbolima carističke Rusije, Tito se otvoreno poslužio ikonografijom međunarodnog komunizma. Na poznatom sastanku u Stolicama (26–27. septembar 1941) Vrhovni štab je prihvatio crvenu petokraku zvezdu kao simbol partizanske vojske i stisnutu pesnicu kao borbeni pozdrav. Osim petokrake zvezde, partizani su na kapama nosili i zastave svojih nacija, s

³⁴ Navedeno prema: Milan Ristović, *Nemački novi poredak i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45*, Beograd 1991, 87–88.

³⁵ J. Pleterski, *Nacije*, 386.

tim što su u Bosni nosili srpsku i hrvatsku trobojku (u obliku trougla), u Hrvatskoj su hrvatski partizani nosili samo hrvatsku trobojku, a srpski su morali da nose i srpsku i hrvatsku.³⁶

Jugoslovenskih simbola nije bilo, ustankom i kasnijom partizanskom borbom rukovodili su republički glavni štabovi, i to nezavisno jedni od drugih, što je jasno ukazivalo da je oslobodilačka borba „federalizovana“ od samog početka. Prilikom njihovog osnivanja, Tito je jako vodio računa o razgraničenju područja na kojima su oni delovali. Glavni štabovi imali su i funkciju državne vlasti. Suština te politike bila je u projekciji novog unutrašnjeg uređenja Jugoslavije koje se zasnivalo na teritorijalnoj organizaciji same KPJ koja je reprodukovana u državnu sferu, pa se u praksi teritorijalna organizacija (i same partije i kasnije države) često podudarala sa nacionalnim individualitetima. Na taj način vršen je diskontinuitet sa Kraljevinom Jugoslavijom i stvarane su pretpostavke za buduću federalizaciju zemlje, koja će suverenitet ostvarivati dogovorom svojih federalnih jedinica.

Na tome su u posleratnom periodu hrvatski i slovenački komunisti dosledno insistirali kada su govorili o „tekovinama revolucije“. Nezavisno od toga da li je drukčije i moglo da bude, partizansko jugoslovenstvo se razvijalo parcijalno, a Tito i vrh KPJ prvenstveno su vodili računa o „klasnom pristupu“ i odbrani Sovjetskog Saveza kao „nepobedive zemlje proletera“. Tek od sredine 1943, kada je trebalo steći međunarodni legitimitet, insistiranje na jugoslovenstvu i Jugoslaviji postalo je uočljivije i doslednije.

Osnovni problem koji će komunisti rešavati etapno tokom rata, u skladu sa događajima, bio je kako oslobodilački rat povezati sa strateškim ciljem KPJ – izvođenjem klasne revolucije, tim pre jer krajnja leвица u partijskom vođstvu, Aleksandar Ranković i Milovan Đilas pre svih, nikada nije ni sumnjala da je glavni cilj osvojiti vlast i sovjetizovati Jugoslaviju.³⁷ Suštinska dilema bila je – kako uskladiti pravo nacija na samoopredeljenje sa borbom na obnovu Jugoslavije? Prema revolucionarnom šematizmu, obnova države zavisila je od toga da li će „radnička klasa“ uspeti da uništi vlast građanske Jugoslavije, odnosno hoće li KPJ uspeti da osvoji vlast. U početnoj fazi revolucije, iz tih razloga, pitanje Jugoslavije Tito nije predstavljao kao državno-pravni cilj.³⁸

Klasni rat i odbrana Jugoslavije ponudeni su Srbima, a ostalim narodima – rušenje predratne „srpske hegemonije“, što je proces koji se uobličavao onako kako je poraz Osovine bio izvesniji. Tako su se osnovne komponente komunističke revolucije i borbe za novu Jugoslaviju umrežile u jednoj tački koja će tokom rata biti glavni oslonac: borba protiv „veliko-srpskog centra“ čiji je vođa bio general Dragoljub Mihailović jer je on stajao na čelu pokreta otpora (Jugosloven-

³⁶ J. B. Tito, *Sabrana djela*, VII, Beograd 1982, 139.

³⁷ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Zagreb 1990, 87–88.

³⁸ J. Pleterski, *Nacije*, 381.

ska vojska u Otadžbini) koji je imao jugoslovenske pretenzije, a od januara 1942. bio je član jugoslovenske vlade u emigraciji koja je uživala međunarodni legitimitet u antifašističkoj koaliciji.

Odluke donete na Drugom zasjedanju AVNOJ-a (1943) uobličavane su sve do kraja rata. Posleratna srpska marksistička elita decenijama se trudila da dokaže kako je u Jajcu stvorena jedinstvena jugoslovenska država, a da je njena (kon)federalizacija rezultat istorijskih događaja koji su značili napuštanje „temeljnih načela“ AVNOJ-a. To, međutim, nije bilo tačno. Svi konstitutivni narodi, osim srpskog, još pre zasjedanja u Jajcu izjasnili su se o svom statusu, i tako potvrdili da će nova Jugoslavija biti savez država, a ne savezna država. Slovenački istoričar Janko Pleterski u tom smislu nikada nije imao dileme i za njega je to bilo „izlišno pravničko cepidlačenje“, jer „ako pogledamo odluke AVNOJ-a u Jajcu one, po svom sadržaju i formi, predstavljaju realizaciju načela suverenosti jugoslovenskih naroda“.³⁹

Sušтина revolucije bila je u federacija koja nastaje pravom nacija na samoopredeljenje, a etničko načelo bilo je ugrađeno u strukturu nove federacije. Samim tim su i sve republike (osim Bosne i Hercegovine) bile nacionalne, na čemu su u Sloveniji (i Hrvatskoj) insistirali i u periodu pune izgradnje socijalizma, kada je usvojeno načelo da je socijalizam „ukinuo“ nacionalne suprotnosti u Jugoslaviji.

Za slovenačke komuniste bilo je sasvim jasno, zbog toga i prihvatljivo, da se nacionalno pitanje u toku revolucije rešava isključivo na osnovu prava na stvaranje nacionalne države. Jugoslovensko jedinstvo za njih je bilo moguće samo u međunarodnim odnosima, iz sasvim pragmatičnih razloga. Ti procesi su bili vidljivi odmah posle Drugog zasjedanja AVNOJ-a. U Deklaraciji o narodnoj vlasti usvojenoj marta 1944. rečeno je da će se Jugoslavija izgrađivati na federativnom principu kako bi se obezbedila puna ravnopravnost njenih naroda i federalnih jedinica, ali i da će svaki od pet konstitutivnih naroda imati pravo na otepljenje ili ujedinjenje sa drugim narodima „na slobodno izraženoj volji svih njenih naroda“. U krajnje nejasnoj formulaciji, saopšteno je i da ti narodi mogu i dalje da ostanu ujedinjeni u Jugoslaviji kao svojoj zajedničkoj domovini jer oni nisu ni priznali „raskomadanje Jugoslavije“ izvršeno 1941. godine.⁴⁰

Sve ove dileme u potpunosti su otvorene krajem 80-ih godina 20. veka kada je Slovenija insistirala na stavu da ona nije iskoristila pravo na otepljenje jer se dobrovoljno jednom ujedinila sa ostalim jugoslovenskim narodima i republikama u federativnu Jugoslaviju, odnosno da je u pitanju trajno pravo koje se ne može samo jednom iskoristiti.

³⁹ Isto, 461.

⁴⁰ Navedeno prema: Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost*. Tematska zbirka dokumenata, II, Beograd 1987, 15.

Kada se od proklamovanog krenulo ka normativnom, pojavile su se prve pukotine u naizgled monolitnoj KPJ. U aprilu 1944. vođena je, u Rogu (Slovenija), rasprava o zakonodavstvu buduće jugoslovenske države. Moša Pijade je insistirao na normiranju državnog uređenja na osnovu odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a kako bi se izvršio diskontinuitet sa starim pravnim poretom. Ali, on je ostao usamljen, jer je prevladao stav da još nije bilo „sazrelo vreme“ da se donosi zakonodavstvo za celu Jugoslaviju. Josip Vidmar je u ime Slovenije istakao da AVNOJ treba da usvoji načelo „većeg liberalizma“ prema pojedinim republikama i da se zakonodavstvo koje se tiče svih naroda donese na nekom zajedničkom forumu posle rata. Hrvati su smatrali da AVNOJ u ratnim uslovima može da donosi samo javna opšta načela bez bližeg definisanja „ideala“ Narodnooslobodilačkog pokreta. Jedinstvo je moglo da se postigne samo u osnovnim načelima, isključivanjem čak i nagoveštaja nasilne unifikacije.⁴¹

Još je nejasnija situacija bila u Crnoj Gori gde se, pored pitanja karaktera nove države, otvorio i problem odvajanja Crnogoraca od Srba i „srpstva“. Ta pitanja privremeno su razrešena na konstitutivnoj sednici crnogorske Antifašističke skupštine narodnog oslobođenja. Sednica je održana od 13. do 15. jula 1944. u Kolašinu, a trebalo je da usvoji odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

Dileme koje su otvorene, Ivan Milutinović je objasnio na sledeći način: *„U Crnoj Gori ima ljudi, prijatelja narodno-oslobodilačke borbe, koji se plaše stvaranja samostalne crnogorske jedinice: – Mi se odcijepismo od braće Srba, postadosmo mala država, ne možemo sami živjeti – može se od njih čuti. Stvaranjem federalne Crne Gore nikako se ne umanjuje jedinstvo i ljubav Crnogoraca prema srpskom narodu. Naprotiv, jedinstvo je još čvršće i ljubav još veća jer postoje na dobrovoljnoj osnovi, u ravnopravnoj zajednici – federativnoj Jugoslaviji. Današnjim odlukama vi, drugovi, stvarate slobodnu Crnu Goru u sastavu federativne Jugoslavije. Da li nas ta odluka obavezuje da se nje zauvijek držimo? Ne! Ona je samo potpuno ostvarenje našeg prava koje nam je zagarantovano i odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, ostvarenje koje u sebi uključuje kako obezbeđenje nesmetanog razvitka Crne Gore kao posebne federalne jedinice tako i potpunu demokratsku garanciju da se naš narod sutra, ako to želi, može slobodno i dobrovoljno ujediniti sa Srbijom ili nekom drugom zajednicom. Postavlja se dalje pitanje: da li crnogorstvo umanjuje ili isključuje srpstvo? Drugovi, ko nije dobar Crnogorac, taj nije ni dobar Srbin. Crnogorci i Srbijanci narod su jednog plemena. Mi smo se u toku svog samostalnog državnog života razvili do stupnja jednog naroda i borbom stekli sebi puno pravo kako na samostalni život, tako i na ujedinjenje sa drugim narodima. To nam pravo niko nikad ne može uzeti.“*⁴²

Već tada je bilo potpuno jasno da je nova Jugoslavija „savezna država“ a ne „državni savez“. To je eksplicitno rečeno i na prvom sastanku Predsedništva

⁴¹ Isto, 29.

⁴² Isto, 114.

AVNOJ-a u oslobođenom Beogradu 28. novembra 1944: „*Demokratska federativna Jugoslavija je savezna demokratska država, demokratska federacija u kojoj su ujedinjeni Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci i koja je sastavljena od šest demokratskih država: Srbije, Hrvatske, Slovenačke, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore. Narod u Vojvodini i Sandžaku imaće punu slobodu da sam odluči o svome odnosu i položaju u federaciji*“.⁴³

Iako je rečeno da je Jugoslavija jedna državna celina, još jednom je upotrebljena nejasna formulacija da svi narodi imaju pravo na otepljenje i „priključenje drugim narodima“. Kao odbrana od eventualnog separatizma, ponuđeno je objašnjenje da su svi jugoslovenski narodi „ispunjeni svešću“ o potrebi jedne snažne zajedničke države „koja će osloboditi i obuhvatiti sve delove njenih naroda i sve njihove nacionalne teritorije u jednu neprekinutu državnu teritoriju“. Rečeno je i da jugoslovenski narodi neće nikada ni želeti da upotrebe pravo na otepljenje, a kao zajednički poslovi navedeni su odbrana, spoljna politika, ekonomska obnova, saobraćaj i služba informacija.⁴⁴

Revolucija koju su izveli jugoslovenski komunisti bila je klasična revolucija „odozgo“. Ona je izvedena „u ime naroda“ (proletarijata) od strane „ovlašćene“ i „pravilno“ orijentisane grupe profesionalnih revolucionara. Na taj način dosledno je sprovedena Lenjinova teorija o revoluciji koju vrši „avangarda proletarijata“ koja nije verovala u „zrelost narodnih masa“. Lenjin je marksizam shvatao kao determinističku interpretaciju istorije koja kaže da se na osnovu istraživanja postojećeg društva može predvideti njegov budući razvoj. Novina koju je Lenjin uneo u revolucionarnu teoriju, a koju su jugoslovenski komunisti dosledno sproveli, glasi da se revolucionarnost pokreta ne određuje time da li je ili nije pokret radnika već time da li poseduje pravu proletersku ideologiju – klasni sastav revolucionarne partije nije od značaja za određivanje njenog klasnog karaktera. Takva partija je nosilac proleterske svesti i ona jedina zna šta je „istorijski interes“ radnika. Takva partija je jedini „zakoniti izvor“ političke inicijative, jer bolje zna nego društvo šta su interesi i potrebe društva.

Jugoslovenski komunisti su prihvatili marksizam jer su se tada mogli osećati kao socijalisti sa „naučnim sistemom“. Taj sistem je govorio da revolucionarna partija, ako hoće da osvoji vlast, mora da bude što konspirativnija i ne mnogo široka, a nije mogla da bude čvrsta bez organizacije rukovodilaca koja se sastoji od profesionalnih revolucionara. U praksi je to značilo odvajanje partije od klase, jer je cela radnička klasa morala da bude pod rukovodstvom partije. Prema tom konceptu, „oportunisti“ su bili svi oni „buržoaski intelektualci“ koji su govorili o apsolutnoj vrednosti demokratije. Na primedbe o opasnosti od koncentracije ogromne vlasti u rukama manjine, odgovarano je da sredstvo u borbi protiv toga ne može biti izbornost i decentralizacija budući da se time gubi revolucionarnost, već samo mere „drugarskog uticaja“.

⁴³ Isto, 44.

⁴⁴ Isto.

Komunistička revolucija je izvedena nasiljem, a antifašizam je trebalo da posluži kao svojevršno opravdavanje tog nasilja, slično kao što su i nacisti pokušavali da se brane svojim antikomunizmom. U Jugoslaviji je u pitanju bilo unapred planirano i dosledno sprovedeno preuzimanje vlasti koje je bilo olakšano zbog postojanja uzora – Oktobarska revolucija i Sovjetski Savez. Revolucija je bila zamišljena kao režim podele bogatstva koji je trebalo da organizuje „avangarda“, jer je ona jedina zadržavala znanje o tome kako treba da izgleda taj režim. Komunistička partija Jugoslavije je taj postupak sprovela postepenim preuzimanjem svih državnih, političkih i društvenih institucija – bilo tako što je u njih postavljala svoje kadrove ili tako što ih je ukidala i stvarala svoje institucije. Taj proces je podrazumevao i preuzimanje pune kontrole nad javnim i privatnim životom ljudi, što je izvedeno revolucionarnim terorom. Zbog toga je stvoren sistem „zaštite revolucije“ političkom policijom i vojskom. Oni su progonili sve protivnike revolucije i „prevaspitavali“ narod koji je već bio uključen u narodnooslobodilački pokret, a kasnije u Jugoslovensku armiju. „Škola revolucije“ se koristila svim poznatim sredstvima propagande; istrajno je naglašavano „jedinstvo“ (prvo u borbi protiv okupatora a posle u odbrani revolucije) kao temeljno načelo u procesu političke nivelacije društva bez drugih političkih stranaka, što je osnovni princip svih totalitarnih sistema.⁴⁵

Najveće žrtve u Drugom svetskom ratu podneo je srpski narod. Prema dosada najpreciznijim istraživanjima koja je izvršio Bogoljub Kočović, srpske žrtve bile su minimalno 452.000 a maksimalno 528.000 ljudi. Prema Kočovićevoj proceni, stvarne srpske žrtve bile su 487.000, a kod ostalih južnoslovenskih naroda 482.000, s tim što su Crnogorci imali 50.000, što znači da su ukupne srpske žrtve bile više od polovine žrtava južnoslovenskih naroda koji su konstituisali novu Jugoslaviju.⁴⁶

Glavno vezivno tkivo partizanskog jugoslovenstva bila je borba protiv predratne „velikosrpske hegemonije“. Iako su Srbi podneli najveće žrtve za realizaciju te ideje, oni su početak života u obnovljenoj Jugoslaviji dočekali u četiri federalne jedinice, a sama Srbija je bila u podređenom položaju u odnosu na ostale republike. Vojvodini je data autonomija zbog Mađara i ostalih manjina, Kosovu zbog Albanaca, ali Srbi u Hrvatskoj je nisu dobili, iako su oni bili kičma partizanske vojske. Osim toga, komunisti su smatrali da će „večno bratstvo i jedinstvo“ neutralisati teške posledice krvavog višedimenzionalnog građanskog rata (ideološkog, verskog i etničkog).

Zaboravilo se da mržnja ne može da bude sanirana bez nestanka osećanja nepoverenja, za šta je potrebno više generacija pre nego što bolni događaji „odu“ u zaborav. Sve istorije građanskih ratova jasno su ukazivale na to, ali komunisti nikada nisu prihvatili da je u Jugoslaviji uopšte i vođen građanski rat.

Linija ovih kompleksnih pristupa partizanskom jugoslovenstvu nastavila je da živi i u posleratnoj Jugoslaviji. U ranoj fazi čvrstog centralizma i otvorene

⁴⁵ Jera Vodušek-Starić, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944–1946*, Zagreb 2006, 9–10.

⁴⁶ Bogoljub Kočović, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, London 1985, 124.

represije, u periodu kada se Jugoslavija stabilizovala i kada je uspešno branila svoju nezavisnost, podele su utihnule, a izgradnja novog jugoslovenskog identiteta izgledala je uspešna. Kada je jugoslovenski totalitarizam popustio svoje čelične stege, sa udaljavanjem od rata i ideala tada stvorenih, stare podele su otvorene i one su odlučujuće uticale na raspad zemlje u novom građanskom ratu koji je počeo tačno pola veka od početka Drugog svetskog rata kada je partizansko jugoslovenstvo i stupilo na istorijsku pozornicu. Istorijsko iskustvo je pokazalo da su od „partizanskog jugoslovenstva“ najviše koristi imali narodi koji su ga najmanje podržavali – Albanci, Hrvati i Makedonci, a najmanje oni koji su ga najiskreniji prihvatili – Srbi.

Kosta Nikolić

THE MYTH OF COMMUNIST YUGOSLAVISM

Summary

The author writes about the construction of the myth of Communist “Yugoslavism” in World War II. The Communist revolution was carried out with violence. Anti-Fascism served as a sort of justification for the violence. Much like the Nazis tried to defend their Anti-communism. In the Yugoslavian case, idea of revolution included the seizure of power with violence. It was influenced with the pattern of the October Revolution and the model of the Soviet state. In the foreground is a critical analysis of the interpretation that the military strategy and national policy of the Communist Party was the decisive factor for the revitalization and renewal of the Yugoslav state. The essence of revolution was the federation, created by the right of nations to self-determination. Ethnic principle was incorporated into the structure of the new federation. All of the later Yugoslav Republics (except Bosnia and Herzegovina) were a national. Especially Slovenia and Croatia insisted on this principle, throughout complete period of socialist Yugoslavia, after 1945. Communists adopted the principle, that their way of socialism „abolished“ earlier national conflicts in Yugoslavia.